

„HA NEM TULAJDONÍTUNK ÉRTELMET A HALÁLNAK, AKKOR AZ ÉLETNEK SINCS ÉRTELME”

Diósi Dávid (szerk.): *A halálbiztos halál.*
Tanulmányok az elmúlás és a halál kultúrájáról

■ Megtanítaná-e kisgyermekének vagy unokájának ezt az esti imádságot: „Én lefekszem kis ágyamba, / *Minden esti kopersómba.* / Nehéz álom el ne nyomjon, / *Ördög engem meg ne csaljon*”? – Ne válaszoljon a nyájas Olvasó a kérdésre, majd csak a könyvismertetés végén. Háttha más választ ad majd, mint amilyent első látásra adott volna.

A könyvnek már az első „átpörgetésekor” két dolgot szívesen nyugtáz a nem katolikus olvasó (is). Az egyik az, hogy a megfiatalodott római katolikus erdélyi teológiai karok-intézetek (a gyulafehérvári papnevelde és a kolozsvári hittanárképző) tanárai nem csupán szorgos munkával veszik ki részüket a kolozsvári és általában az erdélyi tudományos közéletből, hanem tudományos színvonal tekintetében is állják az összehasonlítást Nyugat- vagy Közép-Európa bármelyik művelődési fellegvárával. A két egyetemi fakultás évek óta rendezett nemzetközi tudományos értekezleteinek rangja van: a kolozsvári egyetem legnagyobb terme is szűknek bizonyul ilyenkor. A *Quo vadis e vita, mortalis?* címmel tartott konferencián is „zsúfhaus” volt. A római katolikus teológia a tudomány-népszerűsítésből is derekasan kiveszi részét, leginkább azóta, hogy a Katolikus Akadémia csütörtök esti sorozat-előadásait a kolozsvári – nem csak katolikus – értelmiség rendszeresen hallgathatja.

A halál kultúrájáról szóló tizennégy előadás írott változatát azért is olvassuk örömmel, mert újból tanújelét kapjuk benne a katolikus teológia nyitottságának. Ennek egyik vetülete régtől közismert: a katolikus egyház és teológia folyamatosan párbeszédben áll mind a társadalom-, mind a természettudományok-

kal. Ezt az értekezlet szervezői azzal is kifejezték, hogy jelentős teret kaptak a nem teológus előadók is. De nyitottságra vall az a körülmény is, hogy a halál, feláradás, örök élet témakörben nemcsak a halál tabuizálása ellen tiltakoznak a megszólaló teológusok, hanem a római katolikus egyház néhány merevnek tartott dogmáját – így a lélek halhatatlanságát, a purgatóriumot, a pokolfelfogást –, ha nem demitizálják is, újraértékelik, a hívők sokasága által érthető olvasatban értelmezik.

Diósi Dávid konferenciányitó eszmefuttatásában arról értekezik, hogy mai világunk embere elidegenedett a haláltól. A halál tabuizálása csak fokozza ezt az elidegenedést. Az eredmény: mások halála annyira hidegen hagy, hogy alig veszem lelkemre a (mellettem lévő, ismerős) másik ember halálát, pedig ez egy kicsit az én halálom is. (13.) A halál teológiai szemlélete azért segít, mert a hívő ember biológiai eseménynél többet lát benne, s mert a halált tudatosan szemlélő ember személy voltát nem önmagából vezeti le, hanem kapcsolataiban látta.

Tobias Nicklas előadása éppen a Biblia emberszemléletének ezt a vonását hangsúlyozza, azt tudniillik, hogy az ember viszonylány. Magyarán: az ember addig létezik, amíg Istennel (és embertársaival) kapcsolatban van. A halállal megszűnik a kapcsolat lehetősége – legalábbis az ember felől nézve. Isten a maga részéről viszont örökre fenntartja az ember iránti hűségét és igazságosságát. Ez más szóval azt jelenti: Istennek van a halálhatáron is átvezető és megtartó szeretete teremtménye iránt. Ezt tükrözi az ember e világi szeretete is.

Holló László *Halál az élet előtt* címmel a kezdeti magzati korban végezhető

diagnosztika és orvosi-genetikai beavatkozás lehetőségeiről, az úgynevezett preimplantációs genetikai diagnosztika és hasonló manipulatív eljárások teológiai és etikai kérdéseiről értekeznek. Fokozottan érvényesül itt a bioetika régi elve: nem minden szabad, ami lehet. A genetikai diagnosztika a súlyos fogyatékoság veszélyeit kutatja a művi vetélés mérlegelése és esetleges eldöntése érdekében. Ez tehát az abortusszal kapcsolatos etikai kérdésekhez kapcsolódik. A preimplantációs diagnosztika a gyermektelen házaspárokon valós segítés lehetőségeivel foglalkozik, de a mesterséges megtermékenyítéshez hasonlóan ezzel is együtt jár a megtermékenyített petesejt, a kezdődő élet elpusztulásának, elpusztításának veszélye.

Holló Gergely orvosként foglalkozik a *halál beálltának meghatározása* körüli kérdésekkel. A mai gyógyászatban általánosan elfogadott, hogy a halált az úgynevezett agyhalál bekövetkezésével lehet megállapítani. Ezt három fázisban zajló és bizonyos idő elteltével megismételt vizsgálatokkal állapítja meg egy legalább kéttagú orvosbizottság mindkét tagja, egymástól függetlenül. Ez a törvényi rendelkezés is jelzi, hogy nem teljesen egyértelmű eseményt, még kevésbé „pillanatot” írnak le ilyenkor. Nem azt mondják ki, hogy „mi a halál”, hanem hogy „mit tekintenek annak”. (52.)

Vik János a *halálközeli élmények fél évszázada* kutatót kérdéskörének szenteli írását, nem kerülve el annak teológiai kérdését sem: istenélmény-e a halálközeli élmény? A halált megelőző pár perces élepszakaszt tekintik általában a halálélmény idejének. Ezalatt, bár a klinikai halál beállt, a tudat fokozottan működik. Ha valakit újraélesztnek, később be tud számolni arról, mit érzett, mit észlelt – halott vagy látott – ezekben a percekben. Nagyon gyakran erős vallásos, mondhatni: Isten-élményben van része sok haladónak. Ilyenekről régen is lehetett tudni, de a 20. század közepe óta a gyógyászat és a gyógyászati technológia fejlődése nyomán egyre több embert térítene vissza a klinikai halál állapotából.

Sokan tévesen neuroteológiának nevezik azt a tudományt, amely ezeket a többnyire vallásos élményeket a modern agykutatás ismeretei segítségével feldolgozza. Vik János világos, józan álláspontot képvisel. A halálközeli élmény mint

istenélmény nem több, csak behatóbb, intenzívebb az érintett személy más, korábban átélt vallásos tapasztalásainál. Az élmény értelmezése tükrözi annak hitét, aki azt feldolgozza. Mind a hívő embernek, mind az ateistának bizonyos értelemben hitaktusra van ehhez szüksége: az egyik hisz Istenben, a másik azt hiszi, hogy nincs Isten.

Harald Buchinger *Húsvét ünnepe mint ars moriendi et resurgendi* című írása sajátosan teológus-írás, néhez benne etikai vagy más gyakorlati néhpontot találni. Gondolatmenetének – ugyanúgy, mint a másik német előadóéának – van egy, a teológus olvasó számára értelmezhetetlen kiindulópontja. Mindketten megállapítják, hogy „egyoldalú felfogás a húsvétot Krisztus feltámadása ünnepeként értelmezni”, és hogy „elsietett dolog húsvétkor az ember feltámadása kérdéséről prédikálni”. A vitatható teológiai álláspont nyomán következő fejtegetés a húsvéti liturgia énekeiről, imádságairól, az azokat recitáló, húsvétot ünneplő hívő ember érzéseiről szól, végül is meglehetősen sovány eredménnyel zárul. Az ünneplő ember a húsvéti liturgiával, de más ünneppel is beleéli magát a „keresztségi tudatba” és az annak megfelelő életgyakorlatba. Ami – ha jól értem – azt jelenti, hogy a meghalás és feltámadás nemcsak a Jézus útja, hanem a hívő emberé is. Ezt pedig nem kell feltétlenül nagy teológiai eszmékben kifejezni, megtörténhet „a mindennapok egyszerű tapasztalataiban is: a nyugovóra térés és a felkelés éppen úgy átalakulhat a liturgia által, mint a halál és az élet”. (80)

Bodó Márta a középkori szerzetesirodalomban és korai világi irodalomban megjelent *haláltánc* műfaját elemzi jó néhány példán szemléltetve, és a halálkultúra középkori jellemző vonásait állapítja meg belőlük. A középkori dramatizált halottas játékok, passiójátékok nézője némi iróniával vehette tudomásul, hogy „a halál előtt mindenki egyenlő, s ő sem lesz egyedül, ha majd rákerül a sor”. (84.) A halál személyes elfogadása az életfolytatásra nézve azt a tanulságot tartalmazza, amelyet a szerző a 15. századi Kempis Tamás *Krisztus követése* című nagyon népszerű traktátusából idéz: „Élj úgy, mint aki zárándok és jövevény ezen a földön: és semmi köze nincs e világ dolgaihoz.” (85.) Magyar nyelvterületről nem hoz példát, kivéve néhány csíksomlyói

passiójátékot a 18. századból. Kár, hogy ha már eljut eddig a korszakig, a témában gazdag korabeli (17–18. századi) magyar protestáns irodalomból nem idéz.

Deák Zsuzsanna: *Temptatio diaboli de impatientia*. A vértanúk szenvedését és halálát nevelő- és propagandacéllal már az Ószövetség késői korszakában feljegyezték. A kereszténység pedig – különösen a középkorban – vaskos legendáriumokban örökítette meg őket. Ezekből különült el az *ars moriendine* nevezett műfaj. Segítségével nemcsak a halálfélelmet kívánták eloszlatni, hanem arra ösztönözték a keresztény hívőt, hogy készségesen, felkészülten fogadja saját halálát, mint amely az üdvösség bevezetése. A szerző néhány ilyen szöveg tudós bemutatására vállalkozott.

Tánczos Vilmos: *A halottkultusz modern kori átalakulása*. Ez a tanulmány két okból is kiemelkedő írása a kötetnek. A szerző az egyetlen, aki egyéni és eredeti kutatás alapján ír. Ez az eleven „néprajzos” háttér adja az írás társadalomtudományi hitelességét. A másik, hogy az életről, halálról, túlvilágról szóló népi hitvilág reflexív, már-már teológiai precizitású bemutatása pontosan megfelel a *Quo vadis mortalis* értekezéslet alapcéljának: legyen gyakorlati és szolgálja a tudományok közötti párbeszédet.

A bevezető részben (*A halál népi metafizikája*) megállapítja, hogy a hagyományos magyar népi kultúra magába fogadta a keresztény idő- és halálfelfogást. A korábbi mágikus-mitikus pogányság idején a halott nem emberként, hanem szellemként, kísértetként élt tovább egy más minőségű, de az ittenihez hasonlóan „múló” időben. A keresztény felfogás szerint a halálban az ember átlép az örök életbe, ahol voltaképpen megszűnik, „megáll” az idő. A lélek azonnal átesik az ítéleten. Ebből adódóan ezt a látást az elszámoltatás kötelessége uralja. „A hangsúly nem az események előrelátására és irányítására, (mágikus, rituális) befolyásolására, hanem a bűn és a büntetés, erény és jutalmazás intellektuális-morális összefüggésére terelődik.” (111.)

A dolgozat második, terjedelmesebb része a halálkultúra mai átalakulását az azzal mutatja be, hogy felsorolja: milyen különböző módokon menekül a mai ember a haláltól. Ilyen menekülési kísérlet a halál letagadása, a halál életként való ábrázolása, a halál tabuizálása, a halálhoz

való „higiénikus” viszonyulás. Ha például rítusok nélkül, hétköznapi módon viszonyulnak a halálhoz, akkor ez azt jelzi, hogy odalett az emberi élet méltósága is, mert a halottkultusz rítusai lényegében nem a meghaltakról, hanem a hátramardottakról szólnak, mert voltaképpen az emberi életről és lélekről vallott felfogást tükrözik. (117.) Ehhez hasonló menekülés a halálfelfogás intellektualizálódása is. „A hagyományos világ jól tudta, hogy a lényegénél fogva irracionális halált csak érzelmi jellegű szimbolikus rítusok által lehet feldolgozni. Ez utóbbiak pedig manapság ugyanolyan mértékben fogyatkoznak, amilyen mértékben a világból eltűnik az a hit, amely ezeket a jelképeket működteti. Ezért mondja Popper Péter pszichológus, hogy ma lelkünkben temetetlenül hagyjuk halottainkat.” (119.)

Tánczos Vilmos előadásának ez a vázlatos ismertetése annyit – remélem – megértetett az olvasóval, miért választottam zárószentenciáját a recenzio címéül is: „Ha nem tulajdonítunk értelmet a halálnak, akkor az életnek sincs értelme.” (121.)

Balázs Lajos jórészt már publikált csíkszentdomokosi gyűjtéséből hozott példákkal illusztrálja, hogyan megy végbe a parasztember haláltusájában az *Istennel való megbékélés*. Lukács Imre Róbert *„A halottakat eltemetni, de hogyan?”* címmel a temetés körüli egyházi rendet és szokásokat az egyházi törvények tükrében ismerteti – kánonjogászhoz méltó, világos, tiszta rendszerben. Nagy érdeme, hogy napjaink ezzel kapcsolatos „égető” kérdését, a hamvasztás és az urnatemetés lehetőségét és módzatait is részletesen tárgyalja.

Diósi Dávid a *purgatóriumról*, Jitianu Liviu pedig a *pokol emberi arcáról* értekezik. Mindketten megpróbálják e két mitológikus fogalmat a mai emberhez közelebb hozni, amennyiben eloszlatják a velük kapcsolatos félreértéseket. A purgatórium nem tűz, nem hely, hanem állapot vagy inkább: folyamat. Azok jutnak ebbe az állapotba, akik „a személyes ítéleten sikeresen helytálltak”. (161.) Isten a megtisztulásban azt az alapdöntést mélyíti el, amellyel az ember életében Isten mellett döntött. Isten „mintegy kompatibilissá teszi a meghalt embert az ő szeretetével”. (164.) Nehezen érthető, miért „történik” mindez a halál után, ha „a tisztító tűz az embernek a halálban történő istentalálko-

zása”. (167.) Mint ahogy a protestáns olvasó nehezen követi Jitianu Liviu konklúzióját, amikor megállapítja, hogy a pokol nem valóság, de lehetőség. (175, 180.) Utóbbi különösen azért okoz gondot, mert a tanulmány véges-végig a modern, kortárs teológusok útján jár, s az olvasó már várja, mikor „demitizálja” már a poklot. Ha a pokol nem a hit tárgya, és nem szabad a mennyország ellenpólusának tekinteni, azaz már-már nincs is, akkor miért van (még mindig) „pokoldogma”?

Két – nagyon hasznos és tanulságos – „történelmi lecke” zárja a kötetet. Havas László filológiai elmélyült vizsgálattal világítja meg Szent István *Intelmeinek* vallásos-biblikus hátterét. Ezzel segít még jobban megérteni és megszeretni a királyi szerzőt, másrészt az ő alázatának és hitének az Európában példa nélküli királytűkörből való megismerése révén országalapító nagy művét is jobban méltányolni tudjuk. Marton József a tőle megszokott tudós akribiával megírt és dokumentált

történelmi portréja Gajdátty Béláról, az 1952-ben a kommunisták nagyenyedi börtönében vértanúhalált halt papneveldei rektorról méltó befejezése ennek a kötetnek. Marton Józseftől azt is megszoktuk, hogy mint az erdélyi római katolikus egyház 20. századi mártíriumának szakavatott feltárója példát, példákat állít az olvasó elé. Gajdáttyynak, ennek a még holtta után is üldözött mártírnak a története egyrészt azt példázza, hogy még az ókori pogány Róma kegyetlen keresztényüldözésének is volt valami „emberi” vonása: bele lehet tekinteni, fel lehetett tárni, meg lehetett írni. A hatvan-hetven éve dúlt kommunista terror börtönrészeibe még ma sem lehet beletekinteni. A másik tanulság az, hogy Gajdátty Béla, akárcsak azok a püspökök, akiknek idejében szolgált, s akik az üldözésben is társai voltak, nem maguknak kérnek figyelmet, hanem Krisztus követésére hívnak.

Juhász Tamás

NYOMOZÁS EGY „REGÉNY” UTÁN

Láng Zsolt: *Bestiarium Transylvaniae IV.*

A föld állatai

...az ő viszonya alapvetően maga a kérdés...

■ Mindenki regénynek nevezi.

A regény *Bestiarium Transylvaniae IV. A föld állatai* címet viseli, olyan címet tehát, amely egy regénysorozatra utalás, ezáltal egy életmű horizontja is felsejlik, a Láng Zsolt életművéé. A bestiárium címke megadja a regény differencia specifikáját: a szövegben állatok szerepeltetésére lehet számítani, a regény egy erdélyi városban játszódik (már ha Szatmárnémeti „erdélyi” város), a rendszerváltást megelőző években, el egészen a „fordulat” irodalmi műben ritkán ábrázolt momentumaig. A szöveg központi figurája egy középiskolás lány, Bori, akinek sajátos látásmódja beragyoja a regény legtöbb történetét, ahogy megjelennek a történelem, a kor (a romániai kommunista diktatúra) és a helyszín (középiskola, románok és magyarok által lakott város) többé vagy

kevésbé jellegzetes szereplői is. Egyszóval: szerző, műfaj, téma, hely, milió, főszereplő, mellékszereplők – tehát azok az elemek, amelyeken meg szokott akadni egy regény szövetét felfejteni akaró értelmezői tekintet – mind-mind adottak, és mégis, mégis... máshonnan kell kezdenem.

Talán annál a nagyon személyes, irodalomelméletileg kétes értékű olvasói zavarvánál, amely a könyv többszöri olvasása után, de még a recenzió elkezdése előtt támadt bennem. Ugyanis nem találtam azt a néhány, számomra a recenzió címeként szolgáló szót, kifejezést, ami maga köré tudná gyűjteni a szöveg egészét. Több kifejezés felbukkant bennem, a szöveg azonban mindegyiket levetette magáról: lányregény, állatregény, az erdélyiség regénye – próbálgattam; de éreztem: noha